

ՀՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ
ԵՒ ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՈՃԵՐՆ ՈՒ ԴԱՐՁՈՒԱԾՆԵՐԸ
Մ Ո Ւ Ր Ա Ց Ա Ն Ի
ՊԱՏՄԱԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐՈՒՆ ՍԷՋ

ՊԱՐՈՑԻ ԱՂՊԱՇԵԱՆ

Հայ գրականութեան մէջ իր ուրոյն տեղն ունի Մուրացանը (Գրիգոր Տէր Յովհաննիսեանը) :

Մուրացանը ծնած է 1854-ին, Լեռնային Ղարաբաղի Շուշի քաղաքին մէջ: Իր գրական առաջին քայլերը կատարած է ԺԹ. դարու 70-ական թթ-ուն՝ գրելով սիրային եւ հայրենասիրական բանաստեղծութիւններ: Բայց հայ գրականութեան պատմութեան մէջ մուտք գործած է իր արձակով:

Մուրացանի պատմական երկերն են՝ «Ռուզան» (1) տրաման, «Անդրէաս Երէց» վիպակը եւ «Գէորգ Մարգպետունի» հուշակաւոր վէպը:

Մուրացանի պատմական առաջին երկը՝ «Ռուզան»ը, որ գրւած էր կարճ ժամանակամիջոցի մէջ, մեծ ընդունելութեան արժանացաւ հասարակութեան կողմէ: Նիւթը վերցուած է Կ. Գանձակեցիի «Պատմութիւն Հայոց» գիրքէն, ուր նկարագրուած են մոնղոլական արշաւանքները Հայաստանի վրայ՝ 13-րդ դարուն, եւ հայ ժողովուրդի մղած հերոսական պայքարը անոնց դէմ:

Հայ գրականութեան մէջ, պատմական թեմաներուն վերաբերող վէպերէն, ամենէն շատ կարգացուած վէպերէն մէկն է՝ «Գ. Մարգպետունի» պատմավէպը: Մուրացանը «Գ. Մարգպետունի» վէպի նիւթը վերցուցած է տասերորդ դարէն, երբ Հայաստանը կը

(1) Կամ «Հայրեմատէր Օրիորդ»:

գտնուէր արարական ծանր տիրապետութեան տակ: Այս մասին
 ւեղեկութիւններ կան Յ. Դրասխանկետցիի եւ Թովմայ Արծրունիի
 պատմութիւններուն մէջ (2):

«Անդրէաս Երէց» վիպակի թեման, համեմատաբար, աւելի
 ուշ շրջանի (17-րդ դարու) իրադարձութիւններու նկարագրու-
 թիւնն է, երբ Հայաստանը կը գտնուէր Պարսկաստանի տիրապե-
 տութեան տակ:

Պատմական երկ գրելու առաջին պայմանն է՝ հարազատ մնալ
 տուեալ ժամանակաշրջանի դարու ոգիին. այսինքն՝ գրողը պէտք
 է նկատի առնէ, որ ան պիտի գրէ այնպիսի ժամանակաշրջանի մը
 մասին, որը արդէն անցած է պատմութեան գիրկը. եւ այն, որ
 ժամանակաշրջանները իրարմէ կը տարբերուին շատ բաներով՝
 ինչպէս, կենցաղային եւ առօրեայ այլ սովորոյթները, հազուատի
 տեսակները, զբաղմունքները եւ ամենէն կարեւորը՝ խօսելաձեւը:

Մուրացանը օժտուած ըլլալով ե՛լ ստեղծագործական տա-
 դանդով ե՛լ յղիւած ու մաքուր լեզուատճով, կրցած է բաւարարել
 պատմական երկի մը ներկայացուցած պահանջները:

Մուրացանը գրաբարեան տարրերը (3) իր վերոյիշեալ եր-
 կերուն մէջ օգտագործած է շատ տեղին եւ հմտութեամբ:

Այս տարրերը օգտագործուած են ե՛լ հեղինակի ե՛լ հերոս-
 ներու կողմէ: Անշուշտ, գերակշռող մասը՝ հանդէս եկած են հե-
 րոսներու կողմէ:

Ի՞նչու:

Մուրացանը գրաբարապաշտ չէր, ոչ ալ հնարանութիւններ
 օգտագործող «սիրահար» մը: Ինչպէս օրինակները ցոյց պիտի տան,
 հնարանութիւնները եւ գրաբարեան տարրերը օգտագործուած են
 հերոսները անհատականացնելու եւ ժամանակի լեզուական երան-
 դը պահելու համար: Պէտք է ըսել, որ Մուրացանը այդ տարրերը
 օգտագործած է նուրբ ճաշակով եւ մեծ վարպետութեամբ:

(2) Կցկտուր տեղեկութիւններ կան մասն Ասոգիկի, Սէրէոսի, Կազան-
 կատուացիի եւ Գամապկեցիի մօտ:

(3) Գրաբարեամ տարրեր ըսելով, պէտք է հասկնալ գրաբարեամ հո-
 լովները, խոմարեանները, ռներն ու դարձուածները: Պիտի բաւարարուիմք էրն-
 նելով միայն հմարամութիւնները եւ գրաբարեամ ռներն ու դարձուածները:

Սոյն հաւաքուած փաստական նիւթը, համառօտ ակնարկ մըն է այն հնաբանութիւններուն եւ դրաբարեան ոճերու ու դարձուածներուն վրայ, որոնք տեղ դտած են Մուրացանի պատմագեղարուեստական երկերուն մէջ, եւ որ, հնաբաւորութիւն պիտի տայ պարզելու համար այդ տարրերու օգտագործման ճշգրիտ դէպքերը: Մէջբերուած օրինակներուն մէջ, փակագիծերու մէջ նշուած են երկերու վերնագիրները, հերոսներու անունները եւ էջերը: Իսկ եթէ վերոյիշեալ տարրերը օգտագործուած են հեղինակային լեզուին մէջ, ապա նշուած են միայն երկերուն անունները եւ էջերը:

Ա. — ՀՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ՄՈՒՐԱՑԱՆԻ
ՊԱՏՄԱԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐՈՒՆ ՄԷՁ

Մուրացանը իր պատմագեղարուեստական երկերուն մէջ («Գ. Մարդպետունի», «Անդրէաս Երէց», «Ռուզան») օգտագործած է հնաբանութիւններ, որպէսզի տուեալ երկերուն ժամանակաշրջաններու երանգը հաւաստի եւ գործող անձերու խօսքը համոզիչ դարձնէ:

Վերցնենք «Գ. Մարդպետունի» պատմական վէպը: Հայերը կը հիւժուէին արաբական ծանր տիրապետութեան տակ: Սմբատին յաջորդեց իր տղան՝ Աշոտ Երկրորդը (Հետագային Աշոտ Երկաթ), որը միաւորեց երկրի ուժերը եւ պայքար մղեց արաբներուն դէմ: Աշոտ Երկաթը շատ դժուարութիւններու հանդիպեցաւ, որովհետեւ արտաքին թշնամիէն բացի՝ մեծ վտանգ էին ստեղծած նաեւ ներքին թշնամիները՝ հայ զօրաւոր իշխանները:

Վէպը վերջ կը գտնէ երբ բոլոր խոչընդոտները արդէն յաղթահարուած են, եւ Հայաստանը կ'ապրի խաղաղութեան եւ հանդիստի ժամանակաշրջան մը:

Ահաւաստիկ, Մուրացանը այս իրադարձութիւնները դարձուցած է իր վէպի հիմնական նիւթը:

Մուրացանի ապրած դարաշրջանը տարբեր էր տասերորդ դարու ժամանակաշրջանէն կամ 17-րդ դարէն: Հետեւաբար, հեղինակը դիմած է հնաբանութիւններու օգտագործմանը, որպէսզի հարազատ մնայ դարու ոգիին եւ պահպանէ նկարագրուող ժամանակաշրջանի երանգը:

Հասկնալի է, որ հեղինակը իր վէպին մէջ պիտի օգտագործէր պատերազմական զէնքերու անուններ, եկեղեցական արարողութիւններուն, վարչական եւ զինուորական պաշտօնեաներուն վերաբերեալ շարք մը բառեր: Հետեւաբար, Մուրացանը պիտի օգտագործէր այդ ժամանակաշրջանին յատուկ զէնքերու անուն-

ներ, այլապէս, վէպը պիտի կորսնցնէր իր գեղարուեստական եւ յեղուատճական արժէքը:

Այժմ բերենք քանի մը օրինակներ այն զէնքերու անուններէն, որ Մուրացանը օգտագործած է իր երկերուն մէջ:

Ասպար («Գ. Մ.», էջ 95) (4) - վահան:

Վաղակաւոր («Գ. Մ.», 95) - սուրի տեսակ:

Փքի («Գ. Մ.», 98) - նեախ տեսակ:

Կապարճ («Գ. Մ.», 154) - նետեր պահելու անօթ:

Լանջապնակ («Գ. Մ.», 154) - կուրծքը պաշտպանելու զրահ:

Գեղարդ («Գ. Մ.», 154) - ռազմական գործիք, փայտի կոթով:

Գարդամանակ («Գ. Մ.», 155) - յատուկ նշան սողաւարտի:

Բարան եւ բաղիւտ («Գ. Մ.», 222) - պատերազմական գործիքներ, ամրոցներ քանդելու համար:

Պալիստր («Գ. Մ.», 274) - ռազմական զէնք:

Ոոյ («Գ. Մ.», 276) - պատերազմական գործիքներ, բերդերու դռուները ջարդելու համար:

Երեքթեւեան («Գ. Մ.», 307) - նետի տեսակ:

Աչտէ («Գ. Մ.», 357) - երկար կոթով նիզակ:

Թաղաւորական արքունիքին, պալատական պաշտօնեաներուն՝ վերաբերեալ հնարանութիւններ են՝

Պահանորդ («Գ. Մ.», 13) - պահապան:

Սեպուհ («Գ. Մ.», 38) - ազնուական:

Սպարապետ («Գ. Մ.», 78) - ընդհանուր զօրավար:

Աւագանի («Գ. Մ.», 83) - բարձր ազնուականներու դաս:

Համհարզ («Գ. Մ.», 98) - թիկնապահ:

Սենեկապան («Գ. Մ.», 144) - թաղաւորական պալատի հըս-

կիչ:

Նախարարազուն («Գ. Մ.», 433) - նախարարական ծագում ունեցող:

Դրանիկ («Գ. Մ.», 434) - պալատական պաշտօնեայ:

Շահաստան («Գ. Մ.», 456) - թաղաւորանիստ քաղաք:

Հնարանութեան վերաբերող բառեր են նաեւ հետեւեալները՝

Դստիկոն («Գ. Մ.», 67) - վերնայարկ:

(4) Մուրացան, Գէորգ Մարզպետունի, երկերի ժողովածու (հատոր 4), Երևան, 1963:

Ընձեռեւի («Ա. Ե.», 113) (5) - պարզեւել:

Ուան («Գ. Մ.», 137) - փայտէ աման, ցորեն չափելու հա-

մար:

Ապերասան («Գ. Մ.», 217) - սանձ չունեցող:

Պալար («Գ. Մ.», 218) - սպի կամ բիծ մորթի վրայ:

Զենուլ («Ա. Ե.», 235) - մորթել:

Եղծանել («Ռ.», 259) (6) - ոչնչացնել:

Մկանունք (7) («Գ. Մ.», 260) - ծովու մեղմ ալիք:

Ընդոծին (8) («Գ. Մ.», 261) - հին նահապետական, թա-
ղաւորական ընտանիքներու մէջ, տանը ծնած ու մեծցած, բայց ոչ
տանտէրի սերունդէն, ստրուկի, աղախինի որդի:

Վերջապէս, այլ բառեր, որոնք այժմ թէև հասկնալի են,
բայց ոչ գործածական: Օրինակ՝

Ոորափետ («Գ. Մ.», 180) - խոր փոս, խորխորատ:

Հասու («Ա. Ե.», 150) - տեղեակ:

Ոոնջացած («Գ. Մ.», 251) - յոգնած:

Ահեկ («Գ. Մ.», 267) - Ապրիլ ամիսը:

Դանդաշել («Գ. Մ.», 474) - դանդաղել:

Ոստաքանդ («Գ. Մ.», 482) - ճիւղազուրկ:

Նաւակատիք («Գ. Մ.», 487) - հանդէս եւ ուրախութիւն:

Զեռալ («Գ. Մ.», 498) - վխտալ:

Տարակուսի («Գ. Մ.», 304) - տարակուսանք:

Ամբռնալ («Գ. Մ.», 365) - բարձրանալ:

Հնարանութիւններու օգտագործումը թէ՛ հեղինակային եւ
թէ՛ գործող անձերու լեզուին կու տայ իւրայատուկ երանդ: Այս
տարրերը կը մերուին հեղինակի լեզուի հետ, կը ստեղծեն պատ-
կերաւորութիւն եւ արտայայտչականութիւն: Այսուամենայնիւ,
Մուրացանի լեզուն զերծ չէ որոշ թերութենէ:

Ո՞րն է այդ թերութիւնը:

Մուրացանը հնարանութիւններ օգտագործելու ժամանակ
հասած է որոշ ծայրայեղութիւններու: Մուրացանը կրնար ներքեւ
յիշուած բառերու նոյնանիշները տալ աշխարհաբարով, առանց
«գաւաճանելու» դարու ոգիին:

(5) Մուրացան, Անդրէաս Երէց, Կրկերի ժողովածու (հատոր 5), Ե-
րևան, 1968:

(6) Մուրացան, Ռուզան, Կրկերի ժողովածու (հատոր 5), Երևան,
1951:

(7, 8) Մուրացանը օգտագործած է այնպիսի բառեր, որոնք ժամանա-
կակից հայերէսին մէջ կը գործածուին երկու կամ ւաւրի բառերով:

Ահաւաստիկ օրինակներ այդ բառերէն.—
 Զամբել («Գ. Մ.», 339) — կերակրել:
 Անտոյտ («Գ. Մ.», 117) — անհամբեր:
 Պայազատել («Գ. Մ.», 125) — ժառանգել:
 Առակել («Գ. Մ.», 127) — խայտառակել:
 Կապտել («Գ. Մ.», 312) — կողոպտել:
 Գառադեղ («Գ. Մ.», 344) — վանդակ:
 Աներկեան («Գ. Մ.», 380) — աներկմիտ:
 Անյարիր («Գ. Մ.», 427) — անվերադարձ:
 Ասպնջականեց («Գ. Մ.», 456) — հիւրընկալեց:
 Վերջոտնել («Գ. Մ.», 497) — նահանջել:

Մուրացանի երկերուն մէջ կարելի է հանդիպիլ նաև այնպիսի բառերու, որոնք հաղուադէպ կ'օգտագործուին ժամանակակից աշխարհաբարի մէջ:

Վերոյիշեալ բերուած բոլոր օրինակներէն, ակնյայտ կերպով կ'երեւի, որ Մուրացանը հնաբանութիւններ օգտագործած է ամենէն շատ «Գ. Մարզպետունի» վէպին մէջ:

Ի՞նչն է պատճառը:

Նախ, որ այս վէպի նիւթը աւելի վաղ շրջանի վերաբերող իրադարձութիւններու եւ դէպքերու նկարագրութիւնն է: Երկրորդ՝ որ այս երկը աւելի լայնածաւալ է, քան միւս պատմական երկերը: Եւ երրորդ այն, որ այստեղ գործող անձերու թիւը աւելի է. դէպքերը, պատերազմները, բախումները եւ խօսակցութիւնները աւելի յաճախակի են քան միւս երկերուն մէջ:

Բ.— ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՈՅԵՐՆ ՈՒ ԴԱՐՁՈՒԱԾՆԵՐԸ

Մուրացանը իր պատմադեղարուեստական երկերուն մէջ, հնաբանութիւններու կողքին օգտագործած է նաև գրաբարեան ոճեր ու դարձուածներ:

Ինչպէս հնաբանութիւնները, այնպէս ալ գրաբարեան ոճերն ու դարձուածները գործածուած են ե՛լ հեղինակի ե՛լ հերոսներու կողմէ:

Գրաբարեան այս տարրերը սոյն երկերուն մէջ օգտագործուած են տեղին, եւ կը նպաստեն պատմական անցեալի դէպքերն ու դէմքերը համոզիչ դարձնելու, ու կը բարձրացնեն երկերու գեղարուեստական արժէքը: Մուրացանը հետեւեալ տարրերը նոյնպէս օգտագործած է ճաշակով եւ չափաւոր:

Հիմնաւորելու համար մեր ըսածը, բերենք օրինակներ, որոնք օգտագործուած են հերոսներու կողմէ:

«Աստուած օրհնեցէ, — պատասխանեց Երէցը» («Ա. Ե.», էջ 95):

«Զրպարտութիւն, Աստուած մի՛ արասցէ» («Գ. Մ.», Ս. Սեւադա, էջ 117):

«Ի դարձին թագաւորը զիտողութիւն է անում նրան, թէ Մարիամ իշխանուհին զանգատում է միշտ» («Գ. Մ.», Ս. Սեւադա, 128):

«Բայց ի մեծ ցաւ իւր առաջող էր կարողանում առատօրէն որսալ» («Ա. Ե.», Երէց, 130):

«Իշխանուհի, թող որ առ քեզ տածած իմ զգացմունքն արտայայտեմ» («Ռ.», Համտուն, 193):

«Ես հաւատում եմ՝ իմ հօր առ իս ունեցած սիրոյն» («Ռ.», Ռուզան, 194):

«Իցէ քէ այդ ամէնը առ ոչինչ գրեց նա» («Ա. Ե.», Հայր Զիտտագին, 210):

«Անցան ահա մի քանի ամիսներ, յարմէ-յետէ թագաւորը բացակայ է Ոստանից» («Գ. Մ.», Գ. Մարզպետունի, 289):

«Օ՛րն անդր, ի գէն, — գոռաց Պեշիրը» («Գ. Մ.», 347):

Հեղինակի կողմէ օգտագործուած ոճեր ու դարձուածներ են հետեւեալները:

«Պաշարեալները հաշտութիւն են առջարկում, խնդրելով ընդ միմի յարձակումը դադարեցնել» («Գ. Մ.», 7):

«Պօսեւ սկսաւ խօսան ի լուր ժողովակամերի» («Ա. Ե.», 96):

«Ուրախանում էին նրա խելօք կարգադրութիւնները լսելով եւ առ այդ յայտնում իրենց գոհունակութիւնը» («Ա. Ե.», 116):

«Մտազբաղ լինելուց ի գալտ նաեւ յողնած էր օրուայ ծանր աշխատութիւնից» («Ա. Ե.», 118):

«Նա հրամայեց ներս հրաւիրել նաեւ... հոգեւոր առաջնորդներին, ի քիւս քրոց եւ ունեթորներին կարգապետին եւ պապին նուիրակին» («Ա. Ե.», 154):

«Եւ նա ասպարէզ եկաւ ի դէմս խոճայ-Անձրեւի կնոջ՝ Սառա Սաթունի» («Ա. Ե.», 199):

«Զի ըստ արժանեացն ու քանակին կարի ու գրաւիչ էին» («Ա. Ե.», 198):

«Մարդկանց զէնքեր բաժանուեցան ի բաց չառնելով նաեւ երիտասարդ հոգեւորականները» («Գ. Մ.», 268):

«Հոգեբուխ աղօթքները դարուց ի դարս մրմնջացին հայոց րարեպաշտները» («Գ. Մ.», 484):

Գրաբարեան ոճեր ու դարձուածներ, որոնք արդէ հայերէնի մէջ յաճախ կ'օգտագործուին՝

«Ազգի ցաւերին ի սրտէ կարեկցող եւ աթոռի համար կարի հոգատար մի հովիւ էր» («Ա. Ե.», 66):

«Սոր ջանքերն ի դերեւ են ելնում» («Ա. Ե.», 66):

«Սիւնեաց անապատի առաքեալները ապրում էին միայն դործելու համար եւ զործում են իրօք ի շահ ժողովուրդին» («Ա. Ե.», 119):

«... Ըստ որում վերջինները հետեւում էին ունեթորներին քայլ առ քայլ» («Ա. Ե.», 135):

«Ուրեմն մոռացի՛ր քեզ հասած նախատինքը ի սէր հայրեմի-
ֆի» («Գ. Մ.», Գ. Մարզպետունի, 169):

«Գնացէք եւ ի մի խմբեցէք այս վայրկենին բոլոր վանանդա-
ցիներին եւ տայոց հեծեալներին» («Գ. Մ.», Թագաւոր, 185):

«Ի չարը չեմ դործ դնել ոչ մէկի եւ ոչ միւսի հաւատարմու-
թիւնը» («Ա. Ե.», Երէց, 144):

«Քա՛ւ լիցի, եթէ համարձակուեմ այդ չափ լրբանալ քո ա-
ռաջ, տէր արքայ...» («Գ. Մ.», Գ. Մարզպետունի, 319):

«Ի վերջոյ, տեսնելով նրանց որ ազատուելու հնար չունեն,
հրաւիրեցին իրենց մօտ ձուղայ քաղաքը» («Գ. Մ.», 384):

«Ի պատիւ իմ ազնիւ Սան Ամիրզիւնէի...» («Ա. Ե.», Շահ,
165):

Մուրացան եւ Բաֆֆին նոր աստիճանի բարձրացուցին հայ պատմավէպի լեզուն («Գ. Մարզպետունի», «Սամուէլ», «Կայծեր», Կապլն):

Մուրացանի լեզուն հարուստ է, ինքնատիպ եւ պատկերա-
ւոր:

Մուրացան՝ «Գէորդ Մարզպետունի» պատմավէպը եւ «Ան-
դրէաս Երէց» վիպակը դրած է նոյն ժամանակամիջոցին մէջ (9), սակայն, կարեւորն այն է, որ ասոնք դրուած են «մէկ շունչով», առանց վերամշակման կամ «մաքրագործման» ենթարկուելու: Ասոր պէտք է վերագրել Մուրացանի լեզուական եւ ոճական կարգ մը թերութիւնները:

(9) 1895-1896 բուսականներում, հայկական ջարդերու առթիւ:

Հետագային, Մուրացան վերամշակեց «Գ. Մարգարետուն»-ի պատմավեպը, որու ձեռագրերը պահեց ծխնելոյզի մէջ՝ կրակէն ազատելու համար, որը եւ ... այրուեցաւ:

Մուրացան հայոց լեզուին շատ բան է տուած իր լեզուի բաղմբերանդութեամբ եւ ոճի բաղմբազանութեամբ: Այդ է պատճառը, որ համարձակօրէն կրնանք ըսել, որ Մուրացանը հայոց լեզուի ջատագովներէն ու հարստացնողներէն մէկը եղաւ:

THE PRESENCE OF ANCIENT ARMENIAN IN MOURATZAN'S HISTORICAL NOVELS

BAROUYR AGHBASHIAN

Mouratzan (Krikor Der Hovhanessian, 1854-1908) is a prominent Armenian novelist whose historical novels form a rich inheritance of Armenian literature.

Barouyr Aghbashian, in this article, discusses the presence of ancient Armenian (*krapar*) in Mouratzan's historical novels, pointing out that his masterly use of *krapar* has given colour to his novels.